

LIETUVOS LENKØ TERITORINIS PASISKIRSTYMAS IR SKAIËIAUS KAITA (1944 M. ANTRASIS PUSMETIS – 1947 METAI)

Vitalija Stravinskienë

Lietuvos istorijos institutas, Kraþiø g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

ÁVADAS

Lietuvos lenkø XX a. II pusës istorija Lietuvoje nėra pakankamai tyrinëta ir aptarta. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir pirmaisiais pokario metais Lietuvoje vykø privertiniai politiniai-ekonominiai pokyëiai þenkliai paveikë ir lenkø bendruomenës padëtá. Po karo Vilniaus kraðtas, priešingai daugumos lenkø siekiamis ir norams, liko Lietuvos sudëtyje. Èia gyvenantys lenkai pakeitë savo statusà: dël Lenkijos okupacijos ið valstybine prasme vyravusios etninës grupës tokia liko tik regione. Kitose Lietuvos apskrityse gyvenantys lenkai tokio pokyëio nepatyrë. Taèiau dël SSSR ir Lenkijos 1944 m. antrojo pusmeëio repatriaciniø susitarimø Lietuvos lenkai turëjo pasirinkti: likti gyventi sovietinëje Lietuvoje ar susieti savo tolesná gyvenimà su Lenkija. Nepriklausomai nuo pasirinkimo repatriacija turëjo skaudþiø pasekmiø tiek Lietuvos SSR likusiems, tiek á Lenkijà iðvykusiems lenkams.

Straipsnyje siekiama apibûdinti lenkø tautybës asmenø teritoriná pasiskirstymà Lietuvoje, nustatyti jø skaiëiø ir panagrinëti jo kaità lëmusius veiksnius. Straipsnyje nagrinëjamas 1944 m. antrasis pusmetis – 1947 metai. Tuo metu pagrindinis veiksnys, daræs didelæ átakà Lietuvos lenkø bendruomenei, buvo jø repatriacija¹ á Lenkijà.

Lietuviø istoriografija nagrinëjamu klausimu negausi. Lietuvos lenkø XX a. II pusës problematika domëjosi Nastazija Kairiûkðtytë. Jos straipsniuose² atskleidþiama lenkø padëtis 1944 m. pabaigoje – 1947 m. dëmesá sutelkiant á Vilniaus kraðto gyventojø migracijà. Ypaè akcentuota Antrojo pasaulinio karo metø Vilniaus kraðto gyventojø tautinë sudëtis. Tokios sudëties ir jos analizës pasigendama nagrinëjant 1944 m. pabaigà – 1946 metus.

¹ Straipsnyje vartojamas repatriacijos terminas, kuris suprantamas kaip uþsienio valstybëse esanëiø kitos valstybës pilieëiø grãþinimas á jø valstybæ pagal juos iðleidþianëios ir priimanëios valstybës susitarimà (*Tarptautiniø þodþiø þodynas*, Vilnius, 1985, p. 423). Taèiau ir ðis terminas ne visiðkai tikslus, ypaè lenkø autochtonø atþvilgiu. Oficialiuose to meto LSSR ir Lenkijos dokumentuose buvo vartojamas „evakuacijos“ terminas, taèiau jis netinka vykusiø procesui apibûdinti. Ið esmës já galima ávardyti kaip gyventojø mainus tarp SSSR (ir LSSR) ir LLR.

² N. Kairiûkðtytë, Lenkø repatriacija ið Lietuvos 1944–1947 m., *Rytø Lietuva*, Vilnius, 1992, p. 124–141; N. Kairiûkðtytë, Vilniaus kraðto gyventojø sudëties pokyëiai 1939–1946 m., *Lietuvos rytai*, Vilnius, 1993, p. 281–298.

Paminėtina Petro Kalniaus monografija³, kurioje nagrinėjami Pietryėiø Lietuvoje gyvenanėiø lenkø asimiliacijos, integracijos ir konsolidacijos reiðkiniai XX a. II pusėje. Viename iš skyriø, skirtø po Antrojo pasaulinio karo ðiame krašte vykusio etninio proceso iðtakoms apþvelgti, autorius taikliai pastebi, jog tautinei Pietryėiø Lietuvos struktūrai poveikà turėjo Armijos Krajovos antilietuviðkos akcijos Antrojo pasaulinio karo metais, pirmaisiais pokario metais ávykø politiniai-socialiniai pokyčiai bei vėlesnė gyventojø iš SSSR migracija, kuri sustiprino èionykðtà lenkø bendruomenę⁴.

Lenkijoje nagrinėjama tema yra paskelbta daugiau darbø. Taėiau lyginant Lietuvos ir Lenkijos istoriografijà tyrinėjamu klausimu, matomas vienas ryðkus skirtumas. Lenkijos autoriø darbuose Lietuvoje gyvenanėiø lenkø skaičius gana þenkliai skyrėsi nuo lietuviø autoriø pateikiamø duomenø. Tyrinėtojas Piotras Eberhardtas nagrinėjo etninius-demografinius pokyčius Lietuvoje XIX–XX a. Savo tyrimø rezultatus jis apibendrino monografijoje „Przemiany narodowoúciowe na Litwie“. Nepateikdamas detalesnės statistikos analizės apie lenkø skaičius pirmaisiais pokario metais, autorius nurodė, jog bendras lenkø skaičius 1944 m. pabaigoje siekė 400 tūkst. þmoniø⁵. Pastaraisiais metais pasirodė nauji lenkø autoriø darbai⁶, kuriuose nurodoma, kad 1944–1945 m. Lietuvoje gyveno 450–500 tūkstanėiø lenkø. Toks skaičius buvo gautas remiantis Lenkijos istoriografija bei ávairiais statistikos duomenimis, kurie yra kvestionuojami.

Straipsnyje daugiausia remtasi archyvine medþiaga, saugoma Lietuvos valstybės centriniame ir Lietuvos ypatingajame archyvuose. Jà sàlyginai galima bûtø suskirstyti á grupes: a) NKVD-NKGB struktūrø duomenys apie lenkø bendruomenėje vykusius procesus, bendruomenės nariø skaičius, teritorinà pasiskirstymà; b) statistinè apskaità atliekanėiø LSSR institucijø dokumentai, fiksuojantys gyventojø skaičius Lietuvoje, jø judėjimà nagrinėjamu laikotarpiu; c) LSSR vyriausybės vyriausiojo atstovo repatriacijai Lietuvos SSR teritorijoje pateikiami duomenys apie lenkø repatriacijà á Lenkijà 1944 m. pabaigoje – 1947 m. ir su ja susijæ klausimai. Paþymėtina, kad minėtø grupiø duomenys apie tuos pačius ávykius ar reiðkinius labai ávairuoja, daþnai þenkliai skyriasi vieni nuo kitø, todėl lygindami juos pateiksime savo vertinimus ir tam tikrus samprotavimus.

LIETUVOS LENKØ BENDRUOMENĖS YPATUMAI

Kalbant apie Lietuvos lenkø bendruomenę reikėtø pabrėþti keletà aspektø. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje lenkai po lietuviø sudarė didþiausià gyventojø grupę. Taėiau Vilniaus kraðto ir likusio Lietuvos apskriėiø lenkø padėtis buvo skirtinga. Vilniaus krašte lenkai gyveno kompaktiðkai. Dėl Lenkijos okupacijos ir vykdytos

³ P. Kalnius, *Etniniai procesai pietryėiø Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje*, Vilnius, 1998.

⁴ P. Kalnius, op. cit., p. 42–44.

⁵ P. Eberhardt, *Przemiany narodowoúciowe na Litwie*, Warszawa, 1997, s. 162, 166.

⁶ A. Paczoska, *Powojenna ewakuacja ludnoúci – sposób na rozwiązanie problemów etnicznych Wileñszczyzny, Opór wobec systemów totalitarnych na Wileñszczyznie w okresie II wojny úwiatowej*, Gdañsk, 2003, s. 82; A. Paczoska, *Dzieci Jaúty. Exodus ludnoúci polskiej z Wileñszczyzny w latach 1944–1947*, Toruñ, 2003, s. 5, 189; A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*, Toruñ, 2001, s. 80.

lenkinimo politikos lenkø daugëjo ir jie sudarë vyraujanèià etninà grupà. 1939 m. Lietuvai atgavus Vilniaus kraðtà, pasikeitë eia gyvenusio lenkø padëtis: ið valstybine prasme vyravusios grupës jie tapo viena ið etniniø maþumø. Vilniaus kraðto lenkø bendruomenà sudarë skirtingø kategorijø asmenys. Vieni lenkai á Vilniaus kraðtà atvyko Lenkijai okupavus ðà kraðtà, kiti buvo karo pabëgëliai, atvykø 1939 m. pabai-goje – 1940 m. pirmàjà pusmetà, treði – vietiniai lenkai ir sulenkëjæ lietuviai ar baltarusiai. Tuo tarpu kitose Lietuvos apskrityse gyvenantys lenkai etniðkai nevyravo ir buvo pasklidæ tarp lietuviø. Didesnis lenkø skaièius telkësi Alytaus, Ðiauliø, Panevëþio, Kauno, Këdainiø, Ukmergës miestuose ir apskrityse. Socialiniu-ekonominiu poþiûriu tai buvo gana ávairi grupë. Po Antrojo pasaulinio karo politiniai-ekonominiai pokyèiai Lietuvoje smarkiai pakoregavo lenkø bendruomenës socialinà struktûrà ir ekonominà padëtà 1947 m. Lietuvoje praktiðkai neliko lenkø inteligentijos, turtingesniø miestieèiø, ūkininkø.

LENKØ TERITORINIS PASISKIRSTYMAS IR SKAIËIUS

Siekdami nustatyti lenkø teritorinà pasiskirstymà ir skaièiø mûsø nagrinëjamu laikotarpiu, pasiremsime 1942 m. gyventojø suraðymo duomenimis. Lenkø tautybës þmonës telkësi Pietryèiø Lietuvoje, nors daugiau ar maþiau gyveno visose apskrityse (pr. 1 lentelæ).

1 lentelë. Lenkø teritorinis pasiskirstymas ir skaièius 1942 metais

Apskritis pavadinimas	Bendras gyventojø skaièius	Lenkø skaièius
Alytaus	116 641	1075
Birþø	95 171	76
Eiðiðkiø*	52 435	20 976
Kauno (su Kauno m.)	240 924	2992
Këdainiø	89 505	402
Kretingos	103 888	27
Lazdijø	42 298	136
Marijampolës	102 437	277
Maþeikiø	77 721	33
Panevëþio (su Panevëþio m.)	155 468	655
Raseiniø	114 680	284
Rokiðkio	75 901	107
Ðakiø	62 555	38
Ðiauliø (su Ðiauliø m.)	219 799	296
Ðvenëioniø**	95 702	20 819
Tauragës	117 868	83
Telðiø	89 669	208
Trakø	108 827	25 556
Ukmergës	121 577	1421
Utenos	91 866	141
Vilkaviðkio	66 731	183
Vilniaus (su Vilniaus m.)	318 619	178 603

1 lentelės tasainys

Zarasø	61 273	3968
Iš viso***	2621 555	258 356

* Á Eidiðkiø apskrities gyventojø skaièiø neðskaièiuoti Benekainiø valsèiaus, po Antrojo pasaulinio karo æjusias á BSSR sudètá gyventojai (8521 gyventojas, ið jø – 6653 lenkai).

** Á Ðvenèioniø apskrities gyventojø skaièiø neðskaièiuoti Vidþiø valsèiaus, po Antrojo pasaulinio karo prijungto prie BSSR, gyventojai (11 190 þmoniø, ið jø – 5212 lenkai).

*** Á lentelæ neátrauktas Svyriø ir Aðmenos apskrièiø, po Antrojo pasaulinio karo æjusias á BSSR sudètá gyventojø skaièius. Pirmojoje gyveno 77 925 þmonës, ið kuriø lenkø buvo 27 964, antrojoje – atitinkamai 95 521 ir 51 460.

Lentelæ sudaryta remiantis 1942 m. suraðymo duomenimis, LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 45, l. 1–60, 72, 75.

Ið lentelës duomenø matyti, jog daugiausia lenkø gyveno Vilniuje ir Vilniaus, Trakø, Eidiðkiø, Ðvenèioniø apskrityse. Suraðymo duomenimis, ið Lietuvoje gyvenusiø beveik 260 tûkst. lenkø ðiose keturiose apskrityse jø gyveno apie 246 tûkst. Taèiau galima teigti, kad realiai lenkø buvo daugiau, negu nurodyta suraðyme, nes dalis jø uþsiraðè lietuviais norèdami uþsitikrinti saugesná socialiná statusà arba iðvengti represijø. Ðá teiginá ið dalies patvirtino Lenkijos Respublikos Laikinosios vyriausybës vyriausiojo ágalotinio repatriacijos reikalams Lietuvos SSR teritorijoje duomenys, jog lenkai, norèdami iðvengti represijø, uþsiraðydavo lietuviais⁷. Kita vertus, pokario metø sovietiniai statistikos duomenys taip pat rodè, kad lenkø buvo daugiau: 1946 m. pirmájà pusmetá Vilkaviðkiø apskrityje lenkø buvo 2910 (1942 m. suraðymo duomenimis – 183), Telðiø apskrityje – atitinkamai 346 ir 208⁸. Dar didesnis skirtumas susidarè Zarasø apskrityje. 1942 m. gyventojø suraðymo duomenimis, eia gyveno apie 4 tûkst. lenkø. Tuo tarpu 1945 m. pavasará pagal NKVD duomenis (juos sudarant remtasi 1944 m. pabaigos gyventojø registracija – V. S.), Zarasø apskrityje gyveno kiek daugiau nei 10 tûkst. lenkø⁹. Galbût minètose dviejose apskrityse lenkais pasivadinta dël to, kad buvo galimybë iðvykti á Lenkijá. Taèiau kalbant apie Zarasø apskritá, to pasakyti negalima. 1944 m. rugpjûèio–lapkrièio mëniesiais registruojant gyventojus dar nebuvo þinoma, jog lenkai galës repatrijuoti. Skelbimai apie repatriacijá ir jos sálygas spaudoje buvo paskelbti tik 1944 m. gruodþio pabaigoje¹⁰ („Prawda Wileńska“ skelbimas pasirodè 1944 m. gruodþio 27 d., „Tiesoje“ – 1944 m. gruodþio 28 d.).

1944 m. po sovietinës reokupacijos buvo pakeistas Lietuvos administracinis suskirstymas. Lenkø gyvenamos apskrièiø ribos taip pat pakito. 1944 m. gruodþio 31 d. LSSR Aukðèiausiosios Tarybos ásaku buvo sujungtos Ðvenèionèliø ir Ðvenèioniø ap-

⁷ 1945 03 30 Lenkijos Respublikos Laikinosios vyriausybës vyriausiojo ágalotinio repatriacijos reikalams Lietuvos SSR respublikoje S. Ochotskio laiðkas Lietuvos SSR vyriausybës vyriausiajam atstovui repatriacijai LSSR teritorijoje, LCVA, f. R-841, ap. 10, b. 26, l. 44.

⁸ Ðinios apie Vilkaviðkiø ir Telðiø apskritis, *ibid.*, f. R-754, ap. 4, b. 527, l. 11, 40.

⁹ 1945 03 16 þinios apie LSSR gyventojø skaièiø, *ibid.*, f. R-841, ap. 11, b. 2, l. 1.

¹⁰ 1944 12 24 Lietuvos SSR vyriausybës vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje V. Mickevièiaus raðtas „Prawda Wileńska“ redaktoriui A. Fedorovièiui, *ibid.*, ap. 1, b. 15, l. 3.

skritys¹¹. Antrojo pasaulinio karo metais Ðvenèioniø apskrèiai priklausæs Vidþiø valsèius buvo paliktas Baltarusijos SSR sudëtyje. 1944 m. Eiðiðkiø apskritis buvo panaikinta. Jos valsèiai buvo prijungti prie Vilniaus (Dieveniðkiø, Ðalèininkø), Trakø (Eiðiðkiø, Valkininkø), Alytaus (Varènos) apskrèiø ir Baltarusijos SSR (Benekainiø). 1946 m. pavasarà ið Trakø apskrities buvo iðskirta Kaiðiadoriø apskritis, á kurià æjo Kaiðiadoriø, Rumðiðkiø, Þasliø ir Þieþmariø valsèiai. Taèiau ðis naujas teritorinis suskirstymas lenkø gyvenamus valsèius maþai palietë, jie liko Trakø apskrityje.

Jau 1944 m. antràjà pusmetà LSSR vadovybë ëmësi gyventojø registracijos. 1944 m. rugpjûeiø 12 d. LSSR Liaudies komisarø taryba (LKT) priëmë nutarimà dël gyventojø registracijos iðlaisvintose nuo vokieèiø okupacijos vietovëse. Vienas ið registracijos tikslø buvo nustatyti tautinæ gyventojø sudëtà 1944 m. rugpjûeiø 14 – lapkrièio 30 d. milicijos valdyba vykdë gyventojø registracijà, taèiau ji neapëmë kariðkiø, NKVD-NKGB darbuotojø ir laikinai atvykusiø asmenø. Buvo suraðyta kiek daugiau nei 1400 tûkst. asmenø¹². Taigi sovietinës registracijos duomenys vertintini kaip nepilni. Ið kitø ðaltiniø matyti, jog 1944 m. pabaigoje Lietuvoje gyveno apie 2 400 tûkst. þmoniø¹³.

Daugiausia lenkø gyveno Vilniaus apskrityje. Á jà æjo Dieveniðkiø, Jaðiùnø, Maiðiagalas, Mickûnø, Naujosios Vilnios, Nemenèinës, Paberþës, Riedës, Rudaminos, Ðalèininkø, Ðumsko, Turgeliø valsèiai. Valstybinës plano komisijos apytiksliais duomenimis, 1944 m. pabaigoje apskrityje gyveno 175 tûkst. þmoniø, ið jø 86 200 lietuviø, 75 400 lenkø, 8800 baltarusiø, 2800 rusø ir 1800 kitø tautybiø asmenø¹⁴. Ðie duomenys buvo perkelti ið 1942 m. gyventojø suraðymo ir 1944 m. jau neatitiko realybës. NKVD duomenimis, ðioje apskrityje 1945 m. pradþioje gyveno 116 tûkst. gyventojø¹⁵. Ðie duomenys atrodytø patikimesni, nes jie buvo skirti ne propagandos tikslams, o tarnybiniam naudojimui. Dauguma apskrities gyventojø buvo lenkai – jie sudarë 105 tûkst. visø gyventojø. Be lenkø, dar gyveno 7500 lietuviø, 2600 rusø, 800 baltarusiø¹⁶. Toks lenkø skaièius susidarë dël keliø prieþasëiø. Visø pirma Lenkijos okupacijos metais á Vilniaus kraðtà atvyko apie 98 tûkst. lenkø, ið kuriø apie 22 tûkst. sudarë tarnautojai ir valdininkai¹⁷ (tiesa, á ðà skaièiø æjo ir dalis vietiniø gyventojø, kurie dokumentais negalëjo árodyti savo teisës á Lietuvos Respublikos pilietybæ – *V. S.*). Dar keliolika tûkstaniø lenkø atvyko 1939 m. pabaigoje – 1940 m. pirmàjà pusmetà¹⁸. Antra vertus, repatriacijos á Lenkijà galimybë paskatino dalà þmoniø uþsiraðyti lenkais ir tai padidi-

¹¹ 1947 08 09 paaiðkinamasis raðtas prie kartotekos apie teritorinà-administracinà Lietuvos pasiskirstymà 1947 m., *ibid.*, f. R-363, ap. 1, b. 316, l. 40.

¹² 1945 03 16 LSSR NKVD milicijos valdybos pasø skyriaus virðininko Makarovo þinios apie LSSR gyventojø skaièiø, *ibid.*, f. R-841, ap. 11, b. 2, l. 1.

¹³ V. Domarkas, Lietuvos gyventojai valstybinës statistikos duomenimis 1940–1960 m., *Lietuvos archyvai*, 1995, t. 6, p. 83.

¹⁴ 1944 12 16 Valstybinës plano komisijos prie SSSR Liaudies komisarø tarybos ágalio-tinio Nosovo apytiksliai duomenys apie keturiø LSSR apskrèiø gyventojus, *LCVA*, f. R-841, ap. 11, b. 3, l. 3.

¹⁵ Praneðimas apie NKVD darbà Vilniaus apskrityje 1945 02 1 dienà, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 1904, l. 72–83.

¹⁶ Praneðimas apie NKVD darbà Vilniaus apskrityje 1945 02 1 dienà, *ibid.*

¹⁷ R. Ðepkaitë, *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940*, Vilnius, 1990, p. 54.

¹⁸ G. Surgailis, Lenkai, Antrojo pasaulinio karo atbëgèliai, Lietuvoje (1939 m. rugsëjis – 1940 m. birþelis), *Rytø Lietuva*, Vilnius, 1992, p. 108.

no bendrą lenkų skaičių apskirtyje. Pabrėptina, kad lietuvių skaičius Vilniaus krašte vokiečių okupacijos metais buvo padidėjęs, tačiau karo pabaigoje sumažėjo. Tokia padėta lėmė ginkluotas lenkų pogrindis, kuris siekė išvyti lietuvius „kolonistus“ iš Vilniaus krašto ir taip išlaikyti jo lenkiškumą. Lenkijos pogrindžio vadovybė neabejojo, kad po Antrojo pasaulinio karo šis kraštas priklausys Lenkijai, todėl prieš lietuvius griebėsi smurto. 1943 m. pavasarį dauguma iš Suvalkų krašto okupantų vokiečių 1941 m. ištremtų lietuvių (apie 11 tūkst.) atsidūrė Rytų Lietuvoje ir buvo apgyvendinti išvartų lenkų ūkiuose (šie prisijungė prie ginkluoto lenkų pogrindžio). Lietuviai ūkininkai sulaukė Armijos Krajovos keršto. Jos nariai lietuvius (ne tik ūkininkus, bet ir mokytojus, dvasininkus ir kt.) bauginė, naudojo prieš juos smurtą, reikaludami apleisti Vilniaus kraštą. Tad dauguma lietuvių karo pabaigoje iš čia pasitraukė¹⁹. Kita priepastis, lėmusi lietuvių skaičiaus Vilniaus krašte mažėjimą, buvo prasidėjusi lenkų repatriacija į Lenkiją. Prisdengdami lenkų tautybe dalis lietuvių išvyko į Lenkiją, iš kur tikėjosi lengviau pakliūti į vakarus. Lietuvos pogrindžio organizacijos bandė stabdyti šį procesą ir kreipėsi į lietuvius, ragindamos nevykti į vakarus²⁰. Lietuvių istorikės N. Kairiūkdytės skaičiavimais, lietuviai sudarė apie 10% po repatriacijos priedangą į Lenkiją išvykusio asmenų. Taigi iš Lietuvos, daugiausia iš Vilniaus krašto, išvažiavo apie 17–18 tūkst. lietuvių²¹. Lietuvių išeivių duomenimis, į Lenkiją repatriavo 8000 lietuvių²². Sudėtinga nustatyti tikslų po repatriacijos priedangą išvykusio lietuvių skaičių, tačiau tiek Lietuvos, tiek Lenkijos šaltiniuose yra duomenų, jog tokio asmenų buvo nemažai. Dauguma jų apsigyveno centriniuose ir vakariniuose Lenkijos rajonuose ir stengėsi kuo greičiau asimiliuotis. Dalis jų ištraukė iš nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio antrosios pusės plėtojamą lietuvišką visuomeninį-kultūriną gyvenimą²³.

Vilniaus miesto gyventojų skaičius taip pat ūairavo. 1944 m. pabaigoje, NVKD duomenimis, Vilniuje gyveno 106 497 gyventojai, iš jų 84 990 lenkų, 8867 rusai, 7958 lietuviai, 2062 baltarusiai, 1680 žydų, 519 ukrainiečių, 39 totoriai, 36 latviai, 13 vokiečių ir 303 kitų tautybių²⁴. Kitais NKVD duomenimis, Vilniuje tuo metu gyveno daugiau lenkų (103 203)²⁵. Tačiau toks Vilniaus gyventojų lenkų skaičius figūravo 1942 m. gyventojų surašyme, todėl tikriausiai šie duomenys iš minėto surašymo buvo perkelti automatiškai. Galima teigti, kad Vilniuje 1944 m. pabaigoje gyveno apie 90 tūkst. lenkų. Tokia lenkų skaičių nurodė ir LSSR vyriausybės vyriausiasis atstovas repatriacijai LSSR teri-

¹⁹ *Armija krajoja Lietuvoje*, Vilnius–Kaunas, 1999, d. 2, p. 266–268, 277; A. L. Arbušauskaitė, *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį* Klaipėda, 2002, p. 165, 183–184.

²⁰ K. Kasparas, *Lietuvių ir lenkų pogrindžio santykių genezė antrosios rusų sovietų okupacijos pradžioje 1944–1945 m.*, *Armija krajoja Lietuvoje*, Vilnius–Kaunas, 1999, d. 2, p. 120.

²¹ N. Kairiūkdytė, *Lenkų repatriacija iš Lietuvos 1944–1947 m.*, *Rytų Lietuva*, Vilnius, 1992, p. 130.

²² *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1968, t. 15, p. 447.

²³ V. Stravinskienė, *Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944–2000*, Vilnius–Punskas, p. 24–25, 55.

²⁴ SSSR NKVD vyriausiosios milicijos valdybos viršininkui, I rango milicijos komisariui Galkinui ataskaita apie atliktą darbą išduodant pasus Lietuvos teritorijoje, be datos (turėtų būti 1944 m. gruodžio mėnuo – V. S.), *LVA*, VRM dokumentų skyrius, f. V-102, ap. 1, b. 1, l. 5.

²⁵ 1945 03 06 pranešimas Merkulovui, *LVA*, f. K-1, ap. 10, b. 19, l. 271.

torijoje Vincas Mickevièius LKP (b) CK pirmajam sekretoriui Antanui Snieèkui²⁶.

Trakø apskritá 1944 m. pabaigoje sudarè 11 valsèiø: Aukøtadvario, Eiðiðkiø, Kaiðiadorio, Onuðkio, Rðiðiðkiø, Semeliðkiø, Trakø, Valkininkø, Vievio, Þasliø ir Ðieþmariø. Pagal gyventojø skaièiø ji buvo maþesnè up Vilniaus apskritá 1944 m. pabaigoje, valstybinès plano komisijos duomenimis, apskrityje gyveno 138 370 þmoniø²⁷ (NKGB duomenimis, 1945 m. pradžioje apskrityje gyveno 114 591 þmonès²⁸). Pagal gyventojø skaièiø didþiausi valsèiai buvo Trakø (gyveno daugiau kaip 18 tðkst. asmenø) ir Eiðiðkiø (apie 17 tðkst. gyventojø), pats maþiausias – Kaiðiadorio (kiek daugiau negu 7 tðkst. þmoniø). Kiek apskrityje gyveno lenkø – tiksliai nèra þinoma. Lenkø skaièiø apskrityje padidino tai, kad 1944 m. prie ðios apskrities buvo prijungti Eiðiðkiø ir Valkininkø valsèiai. Daugiausiai lenkø gyveno Eiðiðkiø, Rðiðiðkiø, Trakø valsèiuose. Juose ið viso buvo per 45 tðkst. þmoniø. Be ðiø valsèiø, lenkø tautybès þmoniø kiek daugiau gyveno ir Valkininkø valsèiuje. Sprendþiant ið asmenø, upsiregistravusio iðvykti á Lenkijà, suvestinio (ið apskrities norèjo repatrijuoti apie 63 tðkst. þmoniø, o iðvyko apie 20 tðkst.) ir atsipvelgiant á tai, kad tarp jø buvo daug asmenø, kurie neturèjo Lenkijos pilietybès, todël negalèjo iðvykti²⁹, galima teigti, kad apskrityje lenkai sudarè apie treèdalá visø gyventojø (apie 35–40 tðkst. þmoniø).

Ðvenèioniø apskritis pagal gyventojø skaièiø buvo maþiausia. 1945 m. pirmàjà pusmetá apskrityje gyveno 93 631 gyventojas, ið kuriø lenkai sudarè 19 108³⁰. Kuo remiantis apskaièiuotas toks lenkø skaièius, nustatyti nepavyko. Á apskritá æjo Aduðiðkiø, Daugeliðkiø, Ignalinos, Joniðkiø, Kaltanènø, Mielagènø, Pabradès, Saldutiðkiø, Ðvenèionèliø, Ðvenèioniø, Tvereèiaus valsèiai. Daugiausiai lenkø gyveno Pabradès, Ðvenèionèliø ir Ðvenèioniø valsèiuose. Èia ið viso gyveno apie 29 tðkst. þmoniø. Pagal gyventojø skaièiø Ðvenèioniø ir Pabradès valsèiai buvo patys didþiausi apskrityje (pirmajame gyveno 14 tðkst., antrajame – 11 009 gyventojai), Ðvenèionèliø – maþiausias (gyveno 3850 gyventojø).

Kita lenkø bendruomenès dalis gyveno pasklidusi po ávairias Lietuvos apskritis. Daugiau lenkø telkèsi Alytaus, Kauno, Kèdainiø, Ukmergès, Panevèþio, Ðiaulio ir Zarasø apskrityse, taèiau nustatyti tikslø jø skaièiø sudètinga. Lenkijos autoriø darbuose nurodoma, kad „Kauno Lietuvoje“ gyveno maþiausiai 80 tðkst. lenkø³¹. Ðis skaièius yra paimtas ið Lenkijos Respublikos Laikinosios vyriausybès vyriausiojo ágalotinio repatriacijai LSSR teritorijoje Stanislavo Ochotskio dokumentø. S. Ochotskis, nurodydamas toká lenkø skaièiø, rèmèsi tautinès savimonès kriterijumi. Pagal 1942 m. suraðymo duomenis, be Vilniaus kraðto, kitose Lietuvos apskrityse buvo apie 12 tðkst. lenkø. Manytume, kad ðis skaièius suraðyme buvo sumaðintas, realiai lenkø buvo daugiau.

²⁶ 1944 12 16 LSSR vyriausybès vyriausiojo atstovo repatriacijai LSSR teritorijoje V. Mickevièiaus ir LSSR vyriausybès vyriausiojo ágalotinio Lenkijos teritorijoje A. Kundroto informacija LKP(b) CK sekretoriui A. Snieèkui, *LCVA*, f. R-841, ap. 11, b. 1, l. 36.

²⁷ 1944 m. pabaigos LSSR valsèiø sàraðas, *ibid.*, f. R-755, ap. 2, b. 26, l. 19.

²⁸ LSSR Trakø apskrities apibùdinimas, *LYA*, ap. 3, b. 1737, l. 4.

²⁹ Trakø repatriaciniame rajone 1945 m. pabaigoje upsiregistravusio iðvykti á Lenkijà buvo 19 tðkst. asmenø, ið kuriø treèdalis (daugiau kaip 6 tðkst.) neturèjo Lenkijos pilietybès, 1945 12 08 rajonø atstovø pasitarimo protokolas, *LCVA*, f. R-841, ap. 1, b. 13, l. 62.

³⁰ 1945 05 20 Ðvenèioniø apskrities apibùdinimas, *LYA*, ap. 3, b. 1651, l. 4.

³¹ *Przesiedlenie ludnoúci polskiej z kresów wschodnich do Polski 1944–1947*, Warszawa, 1999, s. 114; A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SSR 1944–1989*, Toruñ, 2001, s. 92.

Nustatyti lenkø kieká pagal repatrijavusio á Lenkijà asmenø skaièio irgi sudėtinga. Ið minėto apskriėio norinėio iðvykti á Lenkijà þmoniø buvo daugiau kaip 35 tūkstanėiai. 1945–1946 m. ið ėia iðvyko apie 9 tūkst. lenkø. Be to, dalis šiø apskriėio lenkø iðvyko per Vilniaus apskritá (per Vilniaus, Rieðės repatriacinius rajonus). Kuo paaiðkinti toká didelá skirtumà tarp norėjusio iðvykti ir iðvykusio asmenø skaiėiaus? Visø pirma iðvykti á Lenkijà uþsiraðė asmenys, pagal LSSR vyriausybės ir Lenkijos tautinio iðsivadavimo komiteto susitarimo 1-ąjá straipsná negalėjà repatrijuoti (iki 1939 09 17 neturėjà Lenkijos pilietybės ir nebuvø lenkø tautybės). Ðtai Ukmergės repatriaciniame rajone uþsiregistravo 2949 asmenys, ið kuriø lietuviai sudarė 23,3%³². Kauno repatriaciniame rajone uþsiregistravo ið Suvalkø krašto 1941 m. á Lietuvà vokieėio iðtremti lietuviai³³. Antra vertus, ið minėto apskriėio repatriacija ið esmės vyko 1946 m., kai dokumentais reikėjo árodyti turėtà Lenkijos pilietybæ ir lenkø tautybæ. Todėl asmenys, negalėjà to árodyti, neiðvyko. Taigi galima teigti, kad kitose apskrityse (iðskyrus Rytø ir Pietryėio Lietuvà) lenkø galėjo bũti apie 40–50 tūkstanėio. 1944 m. pabaigoje – 1945 m. pirmàjá pusmetá Lietuvoje gyveno 300–330 tūkst. lenkø, ið kuriø dauguma telkėsi Vilniaus krašte.

LIETUVOS LENKØ SKAIÈIAUS KAITA

Didþiausia átakà lenkø skaiėiaus Lietuvoje maþėjimui turėjo 1944–1947 m. repatriacija. 1944 m. rugsėjo mėnesá LSSR vyriausybė ir Lenkijos tautinio iðsivadavimo komitetas pasiraðė susitarimà dėl buvusio Lenkijos pilieėio repatriacijos ið Lietuvos SSR teritorijos á Lenkijà ir lietuviø ið Lenkijos teritorijos á Lietuvà. Pagal já registracija turėjo prasidėti 1944 m. spalio 15 d. ir baigtis to paėio metø gruodþio 1 d., o repatriacija – 1944 m. gruodþio 1 d. – 1945 m. balandþio 1 d. Taėiau registruoti pradėta tik gruodþio 28 d. ir tik Vilniuje. Iki 1945 m. sausio 1 d. ėia uþsiregistravo 750 asmenø³⁴. Kiti repatriaciniai punktai veikti pradėjo Ðvenėionyse ir Ðvenėionėliuose 1945 m. sausio 23 d., po keliø dienø registruoti þmones pradėta Naujojoje Vilnioje, Lentvaryje, Ðumske ir kitur. Ið viso veikė 21 repatriacinis rajonas. Pirmieji lenkai ið Lietuvos iðvyko 1944 m. gruodþio 30 d.³⁵

2 lentelė. **Asmenø, norėjusio iðvykti ir iðvykusio á Lenkijà 1944–1947 m., skaiėius pagal rajonus**

Eil. Nr.	Rajono pavadinimas	Pareiðkė norà iðvykti		Iðvyko	
		Ið viso asmenø	Tarp jø lenkai	Ið viso asmenø	Tarp jø lenkai
1	Dūkoto	13707	13681	5590	5570

³² Ukmergės repatriacinio rajono vardiniai registracijos sàraðai, LCVA, f. R-841, ap. 8, b. 102, l. 1–26.

³³ A. Bojko ataskaita apie Kauno rajono darbà 1945 03 09–1946 04 30, *Naujojo aktø archyvas*, f. Lenkijos Respublikos vyriausybės vyriausiojo ágaliotinio lenkø evakuacijai ið Lietuvos SSR, b. 213, l. 21–25.

³⁴ Vilniaus rajono registracijos knyga, LCVA, f. R-841, b. 24, l. 1–8, 17–23, 29–40, 44–47, 54–61, 66–68, 72–79.

³⁵ Ið Vilniaus rajono iðvykusio transporto sàrašas, *ibid.*, ap. 10, b. 203, l. 5.

2	Druskininkø	4126	4074	1150	1115
3	Ignalinos	2961	2863	1456	1398
4	Jaðiùnø	33522	33511	7565	7560
5	Kauno	6953	6814	612	600
6	Këdainiø	4822	4542	120	120
7	Lentvario	11793	11773	5519	5516
8	Naujosios Vilnios	18701	18675	9110	9095
9	Nemenëinës	28954	28922	6110	6067
10	Pabradës	15969	15874	5525	5475
11	Panevëpio	3752	3704	858	858
12	Rieðës	40990	40967	12796	12786
13	Rûdiðkiø	15184	15125	5253	5252
14	Åumsko	13147	13127	3881	3867
15	Ðvenëionëliø	4529	4497	2686	2651
16	Ðvenëioniø	10233	10156	4465	4395
17	Trakø	19107	19019	5479	5456
18	Ukmergës	2947	2271	238	238
19	Valkininkø	3992	3976	759	754
20	Varënos	12769	12688	2399	2338
21	Vilniaus	111341	109332	89587	87712
	IÅ viso	379498	375591	171158	168822

Lentelë sudaryta remiantis þiniomis apie asmenis, pareiðkusius norà iðvykti ir iðvykusius á Lenkijà, ir jø paliktà gyvà inventoriø, LCVA, f. R-841, ap. 10, b. 27, l. 128–129.

Taigi iðvykti á Lenkijà uþsiregistravo apie 380 tûkst. asmenø. Oficialiais skaièiavimais, ið Lietuvos iðvyko kiek daugiau negu 171 tûkst. þmoniø: 1944 m. – 44, 1945 m. – 73 147, 1946 m. – 97 641, 1947 m. – 624³⁶. Daugiausia asmenø iðvaþiavo ið Vilniaus (daugiau kaip pusë visø repatrijavusiojø), tarp jø vyravo lenkai. Ðis skaièius rodytø, jog ið miesto iðvaþiavo beveik visi miesto gyventojai lenkai. Taèiau realiai Vilniuje liko daugiau lenkø, nes per Vilniaus repatriacinà rajonà vaþiavo ið kitø apskriëiø ar ið kitur á Lietuvà atvykø lenkai. Kita vertus, reikia pabrëpti, jog ið tiesø ið Lietuvos iðvyko daugiau asmenø, negu nurodyta oficialioje statistikoje, kadangi dalis jø iðvaþiavo be dokumentø, pasislëpø transporte, nelegaliai ar vienaðaliðkai su Lenkijos Respublikos Laikinosios vyriausybës vyriausiojo ágaliotinio þinia. Lenkijos tyrinëtojø duomenimis, ið Lietuvos repatrijavo nuo 178 tûkst. iki 220–230 tûkst. þmoniø³⁷. Manytume, kad realiai ið Lietuvos iðvyko 180–190 tûkst. asmenø, daugiausia lenkø. Be jø, dar iðvyko nemaþai lietuviø (jie prisidengë lenkø tautybe), apie 2300 þydø bei keletas ðimtø kitø tautybiø asmenø.

³⁶ 1944–1947 m. iðvykusio transporto knyga, *ibid.*, ap. 6, b. 5, l. 1–21; Bendros þinios apie iðvaþiavusius 1945–1947 m. (rajonais), *ibid.*, ap. 8, b. 204, l. 1–8.

³⁷ L. Kosiñski, *Procesy ludnoúciowe na ziemiach odzyskanych w latach 1945–1960*, Warszawa, 1960, s. 47; J. Czerniakiewicz, *Repatriacja ludnoúci polskiej z ZSSR 1944–1948*, Warszawa, 1987, s. 54; P. Eberhardt, *Przemiany narodowoúciowe na Litwie*, Warszawa, 1997, s. 174; D. Sula, *Dziaùalnoúã przesiedleñczo-repatriacyjna Pañstwowego Urzëdu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*, Lublin, 2002, s. 74; A. Paczoska, *Dzieci Jaùty. ...*, s. 208–209.

1944–1947 m. repatriacija þenkliai sumaþino lenkø skaièiø Lietuvoje, paveikø socialinø-ekonomiønø bendruomenø struktūrà (iðvyko beveik visa inteligentija, turtingesni ūkininkai, miestieèiai), turøjo ilgalaikes pasekmes tiek iðvaþiavusiems, tiek Lietuvoje likusiems lenkams (paminëtinai bendraþmogiðki praradimai – iðiro daugybø ðeimø, teko palikti gimtuosius namus, uþgyventà turtà, iðkilo adaptacijos naujoje gyvenamoje vietoje problemos ir kt., vyko spartesnis Lietuvoje likusiø lenkø nutautëjimas).

Kitas veiksnys, lëmæs lenkø skaièiaus Lietuvoje maþëjimà, buvo NKVD-NKGB vykdyti lenkø suëmimai, kalinimai bei trëmimai. Visø pirma nukentøjo lenkø pagrindþio organizacijø nariai. 1944 m. gruodþio 20 d. – 1945 m. geguþës 20 d. Lietuvoje buvo suimti ir internuoti 9302 lenkai, kuriø dauguma priklausø pagrindþiui³⁸. Suëmimai nesiliovø ir vëliau. 1945 m. vasarà ir rudenà buvo suimta keletas ðimtø Vilniaus ir Trakø apskrityse veikusiø lenkø partizanø, pagrindiniø civiliniø organizacijø nariø. Rusijos istorikø skaièiavimais, 1945 m. vasario–geguþës mëneseiais ið Lietuvos á Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos teritorijose esanëius kalëjimus buvo iðsiøsta apie 7500 lenkø³⁹. Be lenkø pagrindþio nariø, nukentøjo nemaþai civiliø gyventojø. 1945–1951 m. dalis lenkø buvo iðtremta ið Lietuvos. Nustatyti tikslo skaièiø sudëtinga, nes iki ðiol nėra apibendrintø duomenø apie tautinø tremtiniø sudëtà. Galima pasiremti tik apytiksliais duomenimis. Remiantis SSSR NKVD 1945 m. birþelio 16 d. specialiu potvarkiu, ið Vilniaus apskrities uþ ðeimos nariø dalyvavimà ar paramà Armijai Krajovai buvo iðtremtos 35 lenkø ðeimos (104 asmenys)⁴⁰. 1949-øjø pavasarà ið Vilniaus apskrities iðtremtø ðeimø daugumà (63, jose 270 asmenø) sudarø lenkø ðeimos. 1950 m. rugsëjo 1 d. ið Eidiðkiø ir Ðalëininkø rajonø á Chabarovsko kraùtà buvo iðtremtos 48 ðeimos (228 asmenys). 1951 m. pavasarà buvo iðtremti generolo Vladislavo Anderso armijoje tarnavø kariai ir jø ðeimos (283 asmenys), tarp jø 139 lenkai⁴¹. Tø paèiø metø rudenà buvo tremiami ūkininkai ið Vilniaus srities, tarp kuriø buvo ir lenkø⁴². Taigi manytume, kad 1944 m. pabaigoje – 1951 m. sovietinëje Lietuvoje buvo sulaikyta, suimta, iðtremta bei ákalinta ávairiose SSSR vietose apie 15 tûkst. lenkø.

Lenkø skaièiaus maþëjimui átakos turøjo ir 1944–1945 m. mobilizacijos á lenkø armijà, veikianèià Raudonosios Armijos sudëtyje. 1944–1945 m. á jà buvo paimta daugiau kaip 30 tûkst. lenkø, didesnø dalis atgal á Lietuvà negraþo⁴³. Taigi po repatriacijos, suëmimø ir ákalinimø, trëmimø, mobilizacijø Lietuvoje liko apie

³⁸ A. Bubnys, NKGB-NKVD prieš lenkø pagrindà Lietuvoje 1944 m. antroje pusëje – 1945 m. pirmoje pusëje, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 2, p. 55.

³⁹ *Ðai ðanneè iðtøèà iteyëtà e iteunëè adææai*, *Ï inëaa*, 1997, ñ. 219–225.

⁴⁰ LSSR NKVD pulkininko Burylino 1945 07 (be dienos) sudarytas sàrašas ðeimø, iðtremiamø ið Vilniaus apskrities, *LYA*, VRM dokumentø skyrius, f. V-135, ap. 7, b. 22, l. 1–9.

⁴¹ 1949 04 02 ið Vilniaus apskrities iðtremtø ðeimø sàrašas, *ibid.*, b. 185, l. 19–28; E. Grunskis, *Lietuvos gyventojø trëmimai 1940–1941, 1945–1953 metais*, Vilnius, 1996, p. 131–132.

⁴² Sàrašas asmenø, graþusiø ið tremties á Eidiðkiø rajonà, *LYA*, ap. 47, b. 1252, l. 125–135.

⁴³ *Lietuvos naikinimas ir tautos kova 1940–1998*, Vilnius, 1999, p. 577.

100 tûkst. lenkø. Tai sudarytø 4,1% visø gyventojø.

Pagrindiniai veiksniai, lëmæ lenkø skaièiaus Lietuvoje didëjimà, buvo natûralus prieaugis ir migracija ið kitø SSSR respublikø, ypaè Baltarusijos. 1946–1947 m. natûralusis gyventojø prieaugis Lietuvoje sudarë 41 168 þmones, per metus vidutiniðkai po 20 tûkst. þmoniø. Kiek tarp jø sudarytø lenkai, sunku nustatyti. Taèiau pabrëptina, kad vyravo tokia tendencija – lenkø gyvenamuose rajonuose (kaimo vietovëse) natûralusis prieaugis buvo aukðtesnis uþ kitø rajonø. Antai Vilniaus apskrityje 1946 m. natûralusis prieaugis buvo 1712 asmenø, Trakø – 1804, Ðvenëioniø – 568⁴⁴. Tuo tarpu kitose apskrityse jis buvo gerokai maþesnis: Panevëþio apskrityje – 489, Kauno – 689, Utenos – 455, Ukmergës – 389, o Kupiðkio, Rokiðkio, Ðakiø ir kitose apskrityse jis buvo neigiamas. Palyginus su vëlesniu laikotarpiu, tendencija iðliko tokia pati. Pvz., 1954 m. Vilniaus rajone natûralusis prieaugis buvo 560 þmoniø, Ðalëininkø – 496, Naujosios Vilnios – 365, Nemenëinës – 231, Trakø – 301. Tai aukðèiausi rodikliai Lietuvoje. Maþiausias prieaugis buvo Birþø ir Vabalninko rajonuose (po 23 asmenis), Pandëlio – 38, Dusetø – 45⁴⁵. Be to, ið perþiûrëtos archyvinës medþiagos galima tvirtinti, jog lenkø ðeimos buvo gausesnës uþ lietuviø ar þydø ðeimas, jose vidutiniðkai buvo po 3,7 vaiko (buvo ðeimø, auginanëiø 8–11 vaikø).

Antras veiksnys, kuris padidino lenkø skaiëiø Lietuvoje, buvo lenkø migracija á Lietuvà ið SSSR. Intensyviai migrantai á Lietuvà plûdo pirmaisiais pokario metais. Ið iðlikusios archyvinës medþiagos matyti, jog vien 1946–1947 m. á Lietuvà atvyko 260 090 asmenø, iðvyko 137 455⁴⁶, mechaninis prieaugis sudarytø 122 635. Galima tvirtinti, jog viena ið intensyvios migracijos prieþasëiø buvo geresnë LSSR ekonominë-socialinë padëtis. Prasidëjusi repatriacija á Lenkijà þenkliai sumaþino gyventojø skaiëiø Rytø ir Pietryëiø Lietuvoje. Jau 1945 m. Vilniaus miesto ámonës ir ástaigos susidûrë su darbuotojø trûkumu. Siekiant iðspæsti ðià problemà, 1945 m. vasario 23 d. LKP(b) CK biuro posëdyje buvo priimtas nutarimas dël Vilniaus miesto apgyvendinimo ir ámoniø bei ástaigø aprûpinimo darbuotojais⁴⁷. Buvo planuota, jog ið kitø Lietuvos apskriëiø á sostinæ bus mobilizuota 20 tûkst. asmenø, taèiau ðie planai nebuvo realizuoti. Kovo–geguþës mëneseiais á Vilniø atvyko tik 832 mobilizuoti asmenys⁴⁸, ið kuriø dalis dël sunkiø materialiniø-buitiniø sàlygø pasiðalino. 1945 m. balandþio mënese mobilizaciniai planai buvo pakoreguoti. Ðà sykà buvo numatyta mobilizuoti 11 900 þmoniø,

⁴⁴ Bendros þinios apie gyventojø natûralø judëjimà 1946 m. pagal apskritis, *LCVA*, f. R-363, ap. 1, b. 162, l. 89–90.

⁴⁵ Þinios apie natûralø gyventojø judëjimà Lietuvos SSR 1954 m., *LYA*, VRM dokumentø skyrius, f. V-102, ap. 1, b. 17, l. 11–14.

⁴⁶ V. Domarkas, Lietuvos gyventojai valstybinës statistikos duomenimis 1940–1960 m., *ibid.*, p. 84.

⁴⁷ 1945 02 23 LKP(b) CK biuro posëdþio nutarimas, *LYA*, LKP dokumentø saugykla, f. 1771, ap. 8, b. 41, l. 3, 12–14, 36–39.

⁴⁸ LSSR Centrinës profesiniø sàjungø tarybos tikrintojø grupës vadovo Ðero ataskaitinë informacija apie mobilizuotø darbininkø ir tarnautojø buitines-materialines sàlygas Vilniaus miesto ámonëse ir ástaigose, *LCVA*, f. R-754, ap. 12, b. 12, l. 164.

⁴⁹ Ataskaitinis praneðimas prie LSSR Liaudies komisarø tarybos nutarimo projekto „Apie LKP(b) CK ir LKT nutarimo aprûpinant Vilniaus ámones ir ástaigas darbo kadrais ávykdymà“, *ibid.*, l. 157.

tačiau atvyko tik 322 asmenys (tai sudarė 2,7% bendro plano)⁴⁹. Lietuvio vietą užėmė atvykėliai iš SSSR. 1945–1946 m. į Vilnių atsikėlė gyventi daugiau kaip 100 tūkst. asmenų⁵⁰.

Vilniaus, Trakų ir Ūvenėionių apskrityse lenkams išvykus į Lenkiją liko per 9 tūkst. tuđėių ūkių. LSSR vadovybė planavo, kad juos turėtų perimti lietuviai iš Utenos, Rokiškio, Zarasų, Ukmergės ir Kauno apskriėių⁵¹. Vilniaus apskrityje tokio ūkių buvo daugiausia – 6611. 1946 m. 373 iš jų perėmė iš kitų Lietuvos vietų persikėlę žmonės, tarp kurių nemažai buvo lenkų. Kitus 77 ūkius perėmė iš Baltarusijos ir kitų SSSR vietų atvykę asmenys⁵². Tarp jų taip pat vyravo lenkai. Trakų apskrityje iš likusių 1535 tuđėių ūkių atvykusiems iš Baltarusijos buvo perduota 80 ūkių, iš kitų Lietuvos apskriėių – tik 14⁵³. Ūvenėionių apskrityje liko 1058 ūkiai, iš kurių atvykėliams iš Baltarusijos perduoti 37, tuo tarpu iš kitų Lietuvos apskriėių asmenys nebuvo perkelti⁵⁴.

Kaip jau minėta, daug lenkų į Lietuvą persikėlė iš Baltarusijos. Šis procesas lėmė geresnę ekonominę-socialinę padėtį Lietuvoje bei lenkų etninei tapatybei išlaikyti palankesnę sąlygą. 1946–1948 m. iš Baltarusijos atvyko 28 415 asmenys, į ją išvažiavo 7865, mechaninis prieaugis būtų 20555. Daugiausia į Lietuvą važiavo iš Vitebsko, Molodečeno, Naugarduko sriėių, t. y. iš ten, kur telkėsi lenkai. Dauguma atvykusiųjų apsigyveno Pietryėių Lietuvoje. Vėlesniais statistikos duomenimis, dauguma iš Baltarusijos atvykusių asmenų buvo lenkai⁵⁵. Tačiau 1946–1948 m. daugumą iš Baltarusijos atvykusių asmenų sudarė lenkai. Juo labiau kad jų padėtis Baltarusijoje, lyginant su Lietuva, buvo daug blogesnė⁵⁶. BSSR buvo teigiama, jog lenkų iš viso nėra. Kiek daugiau lenkų atvyko iš Rusijos, Ukrainos ir Latvijos.

Taigi galima tvirtinti, jog Lietuvos lenkų bendruomenę gana įenkliai papildė lenkai iš SSSR, tarp kurių pirmavo Baltarusija. Šis teiginys patvirtino 1956–1959 m. repatriacijos rezultatai. Tuo metu iš Lietuvos išvyko beveik 33 tūkst. suaugusių asmenų, tarp kurių lenkai sudarė 28 tūkst. Iš išvykusiųjų 15,3% buvo gimę ne Lietuvoje: 11,2% jų kilę iš Baltarusijos, 1,9% iš Lenkijos, 1,1% iš Rusijos, 0,8% iš Ukrainos, 0,3% iš Latvijos⁵⁷.

Kaip jau buvo minėta, 1947 m. Lietuvoje liko apie 100 tūkst. lenkų. 1959 m. pirmojo pokarinio sovietinio surađymo duomenimis, Lietuvoje gyveno 230,1 tūkst. lenkų. Tokia skaiėiaus padidėjimą lėmė ne tik natūralusis ir mechaninis prieaugis, bet ir asimiliacijos procesai Pietryėių Lietuvoje. Paųymėsimė, jog XX a. 6-ojo dešimtmeėio pradžioje Lietuvoje buvo sudarytos palankios sąlygos plėtoti lenkų švietimą,

⁵⁰ *Vilniaus miesto istorija*, Vilnius, 1972, p. 248.

⁵¹ LSSR MT 1946 09 nutarimo „Apie valstieėių ūkių perkėlimą LSSR viduje“ projektas, *LCVA*, f. R-754, ap. 4, b. 594, l. nenumėruotas.

⁵² 1946 08 31 ataskaitinis pranešimas LSSR Ministrų tarybai, *ibid.*, l. 11.

⁵³ Paųyma apie ūkininkų perkėlimą į Trakų apskritį *ibid.*, l. 45.

⁵⁴ 1946 08 24–31 aktas apie lenkų, išvažiavusių iš Ūvenėionių apskrities į Lenkiją, paliktus ūkius ir apie tų ūkių paskirstymą, *ibid.*, l. 49.

⁵⁵ *Lenkai Lietuvoje, lietuviai Lenkijoje. 1994*, Vilnius–Varšuva, 1995, p. 24.

⁵⁶ T. Kruczkowski, *Polacy na Biaėbrusi na tle historii i współczesnoėci*, Grodno, 2003, s. 193; C. Ųoiędowski, *Biaėbrusini i Litwini w Polsce, Polacy na Biaėbrusi i Litwie*, Warszawa, 2003, s. 125–126.

⁵⁷ Apskaiėiuota autorės pagal vardinius repatriantų sarađus, *LYA*, VRM dokumentų skyrius, f. L-3, ap. 3, b. 622–626, 663–667.

kultûriná-visuomeniná gyvenimá⁵⁸, ir tai lëmë laipsniðkà vietos gyventojø lenkëjimà.

Kita vertus, reikëtø paþymëti ir tà aplinkybà, kad 1959 m. gyventojø suraðymas vyko chruðèiovinio „atðilimo“ laikais. Todël gali bûti, jog dalis þmoniø, dël ávairiø prieþasëiø anksëiau slëpusiø lenkø tautybà, dabar iðdráso prisipaþinti, jog yra lenkai. Tokia jø nuostata padidino bendrà lenkø skaièiø Lietuvoje.

IÐVADOS

Lietuvos lenkø skaièiaus kaitai pirmaisiais pokario metais didþiausià átakà turëjo SSSR inspiruotas sovietinës Lietuvos ir komunistinës Lenkijos repatriacinis susitarimas, kuris nagrinëjamu laikotarpiu lëmë intensyvius migracijos procesus. Jie ypaè paveikë Vilniaus kraðto lenkø padëtá Didelë sovietinëje Lietuvoje gyvenusiø lenkø dalis iðvyko á Lenkijà. Daugiau kaip pusæ visø iðvykusiø lenkø sudarë Vilniaus lenkai.

Lenkø repatriacija turëjo ilgalaikes neigiamas pasekmes tiek LSSR likusiems, tiek iðvykusiems á Lenkijà lenkams. Iðvykus praktiðkai visai inteligentijai, turtin-gesniems ūkininkams, miestieèiams pakito socialinë-ekonominë lenkø bendruomenës struktûra, pasilikø lenkai atsidûrë kultûrinëje tuðtumoje. Repatriacija taip pat neigiamai paveikë Vilniaus kraðto etnodemografinæ padëtá Iðtuðtëjus Vilniui ir Vilniaus kraðtui, vidinë migracija nepadëjo LSSR vadovybei iðspræsti þmoniø trûkumo problemos. Todël etninius demografinius pokyèius Vilniaus kraðte lëmë migracija ið SSSR: iðvykusiø lenkø vietà uþëmë atvykëliai ið Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos, Latvijos ir kitur. Tarp atvykëliø buvo keliolika tûkstanëiø lenkø, kurie papildë ir sustiprino lenkø bendruomenæ.

Dël NKVD-NKGB represijø nukentëjo daug lenkø pogrindþio Lietuvoje dalyviø ir civiliø gyventojø. Ypaè daug represijø ávykdyta 1944 m. viduryje – 1945 m. viduryje, kai ne tik siekta sunaikinti ginkluotà lenkø pogrindá, bet ir priversti kuo daugiau lenkø repatrijuoti, kad sumaðëtø pogrindþio dalyviø ir rëmëjø.

Dël SSSR politinës vadovybës XX a. 6-ojo deðimtmeèio pradþios sprendimø sovietinëje Lietuvoje gyvenæ lenkai, lyginant su Baltarusijos SSR ar Ukrainos SSR lenkais, turëjo geresnes galimybes plëtoti ðvietimà gimtája kalba, visuomeninë-kultûrinæ veiklà. Aktyviausia lenkø tautinë saviraiðka pasireiðkë Vilniaus kraðte, ir tai lëmë spartesná vietiniø gyventojø lenkëjimà.

Gauta 2005 09 13

Vitalija Stravinskienë

THE TERRITORIAL DISTRIBUTION OF LITHUANIAN POLES AND THE DYNAMICS OF THEIR NUMBER (SECOND HALF OF 1944 TO 1947)

Summary

The article describes the territorial distribution of Lithuanian people of Polish descent, establishes their number and examines the factors that influenced the dynamics of the number of Poles in Lithuania.

⁵⁸ LKP(b) CK posëdþio, ávykusio 1950 10 01, protokolas Nr. 101, LYA, LKP dokumentø saugykla, f. 1771, ap. 10, b. 113, l. 2-6.

The majority of the Poles lived compactly in Vilnius and the counties of Vilnius, Trakai, and Ėvenionys. At the end of 1944 – first half of 1945, 300–330 thousand Poles lived in Lithuania. Poles comprised the dominant ethnic group in the Vilnius region. Also, there were rather significant populations of Poles in the cities and countries of Alytus, Šiauliai, Panevėžys, Kaunas, Kėdainiai, and Ukmergė.

From the second half of 1944 through 1947, the principal factor that had a major influence on the Lithuanian Polish community was their repatriation to Poland, which occurred in accordance with an agreement signed in September 1944 by the government of the LSSR and the Polish Committee of National Liberation. During 1944–1947, more than 171 thousand people moved to Poland, out of around 380 thousand registered individuals according to official calculations. Actually, more people left (180–190 thousand, with Poles prevailing).

Another factor that influenced the decrease of Poles in Lithuania was arrests, imprisonment, and deportations carried out by the NKVD-NKGB. During 1945–1951, about 15 thousand Poles in Lithuania were detained, arrested, deported, and imprisoned in various locations of the USSR.

Mobilisation during 1944–1945 into the Polish army, which acted as part of the Red Army, also influenced the decline in the number of Poles. During 1944–1945, over 30 thousand Poles were recruited into it and the majority of them did not return to Lithuania.

The principal factors that influenced the increase of the number of Poles in Lithuania were natural increase and migration from other republics of the USSR, especially Belarus. Migrants surged intensively into Lithuania during the first postwar years. One of the reasons for the intensive migration was Lithuania's better economic-social situation. On the other hand, due to Polish repatriation back to Poland, the number of inhabitants in the Vilnius region declined markedly. This shortage was filled by arrivals from the USSR.

Thus, the forced political and economic-social changes that began in Lithuania at the end of the Second World War and the changes of the border with Poland sharply affected the situation of Lithuanian Poles: Poles who lived in Vilnius and the Vilnius region during the Polish occupation in the interwar years and were the dominant ethnic group in the political sense remained dominant only in the region. Here they comprised a compact community with a large number of members. The other part of the community's members were scattered all over Lithuania, with more Poles congregating in the counties of Alytus, Ukmergė, Kaunas, Panevėžys, Šiauliai, and Zarasai.

Due to the repatriation agreement between the LSSR and Poland in the second half of 1944, Lithuanian Poles had to decide whether to stay in Lithuania or to move to Poland. During 1944–1947, 180–185 thousand people left Lithuania. Half of the repatriated Poles came from Vilnius. Repatriation had long-term consequences for both those Poles who remained in Lithuania and those who left: many families were broken since some of the members had left and had to leave beyond their homes and without the property they had earned; they had problems in adapting to living in a new area, etc., while the denationalisation of the Poles that remained in Lithuania occurred at a faster pace. After practically all the intelligentsia and the wealthy city inhabitants and farmers had left, the remaining Poles felt a cultural void and were inclined to self-isolation. These were the reasons for the weakening of the ethnic identity.

Repatriation had negative consequences for Lithuania's demographic situation. With the emptying of Vilnius and the Vilnius region, the leadership of the USSR attempted

to solve the problem of the lack of people through internal migration. But they were unsuccessful in realising the mobilisation plans. Therefore migration from the USSR influenced the ethnic demographic changes in the Vilnius region: arrivals from Russia, Belarus, Ukraine, Latvia and elsewhere took the place of the Poles who had left.

Natural and mechanical growth had the greatest effect on the increase of the Polish community. During 1946–1948, the Polish community was augmented by fourteen thousand Poles from Belarus, Ukraine, and Russia. In addition, the number of Poles also increased due to assimilation processes. At the beginning of the 1950s, opportunities were created by the order of the Central Committee of the VKP(b) to expand the educational and cultural-social activities of Poles in the Vilnius region, which accelerated the Polonisation of the local inhabitants.